

zijn verbondenheid met Schuursma getuigt. Het meest geslaagd in de opdracht is N. P. van den Berg, die na een zeer beknopt overzicht van de geschiedenis van de Nederlandse bibliotheken een krachtig pleidooi houdt voor meer aandacht voor het behoud van deze culturele erfenis. Bibliothecarissen dienen zich naar zijn mening niet alleen met informatietechnologie bezig te houden. Men kan dat van harte met hem eens zijn.

De tweede bundel bevat tien artikelen van de hand van Schuursma zelf, gevolgd door een bibliografie van zijn geschriften. Drie artikelen hebben betrekking op de relaties tussen Nederland en België in de laatste anderhalve eeuw, een terrein waarover Schuursma veel gepubliceerd heeft. Vier artikelen gaan over audio-visuele middelen als bron voor de historicus, een terrein waarop Schuursma jarenlang een zeer belangrijke rol heeft gespeeld. De twee laatste artikelen, over de samenwerking tussen de Nederlandse wetenschappelijke bibliotheken in de laatste vijftien jaar en over de coördinatie van de collectievorming in wetenschappelijke bibliotheken, zijn ontstaan tijdens Schuursma's bibliothecariaat van de Erasmus Universiteit. Deze diversiteit aan onderwerpen is natuurlijk een gevolg van Schuursma's veelzijdige carrière, maar brengt wel met zich mee dat de meeste lezers misschien niet in alle artikelen even sterk geïnteresseerd zullen zijn.

A. D. A. Monna

M. Monteiro, G. Rooijackers en J. Rosendaal, *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen: Kok, 1993, 335 blz., f50,-, ISBN 90 242 6972 5).

Met deze afscheidsbundel voor de Nijmeegse hoogleraar in de geschiedenis van het Nederlands katholicisme, Mathieu Spiertz, beogen zijn oud-studenten in de eerste plaats een bijdrage te leveren aan 'de beoefening van de geschiedenis van het Nederlands katholicisme'. Aan het rijk geïllustreerde boek werkten zestien auteurs mee, allen historici op één theoloog na. De aldus bijeengebrachte artikelen bestrijken grofweg een periode van zeven eeuwen en omvatten een breed scala van onderwerpen. Klopjes, bedevaartgangers en revolutionaire katholieken door-kruisen artikelen over de relieken van Marie d'Oignies, devotionalia, communicatielijnen in de Hollandse Zending, processie-exercities, het onderwijs als protestantiseringsinstrument, de beeldvorming rond decadente monniken en nonnen, volksmissies van Vlaamse redemptoristen, de activiteiten van vrouwen bij de stichting van vrouwencongregaties en het ontstaan van de katholieke vrouwenbeweging in Nederland. Tezamen vormen zij een waaijer van geschiedenissen die een zeer gedifferentieerd beeld van het Nederlandse katholicisme ontvouwt. Om enige samenhang in het geheel aan te brengen zijn de verschillende bijdragen thematisch geordend. Vier thema's worden onderscheiden: 'religieuze volkscultuur', 'vrouwen en religie', 'trouw en twijfel' (religieus geïnspireerd maatschappelijk handelen) en 'het verleden toegeëigend'. Onder de laatste noemer zijn twee historiografische artikelen opgenomen.

Hoe de geschiedschrijving van het Nederlandse katholicisme zich geëvolueerd heeft, kan worden opgemaakt uit het overzichtsartikel van A. E. M. Janssen. In de eerste helft van de negentiende eeuw was die geschiedbeoefening nog sterk polemiserend, diocesaans georiënteerd en gemonopoliseerd door de clerus. Met de professionalisering in de twintigste eeuw volgde de aanzet tot een vaderlandse katholieke geschiedenis die in het teken stond van de katholieke emancipatie. De grote initiator en stimulator was hier Gerard Brom, door Janssen getypeerd als 'cultuurhistoricus avant la lettre'. Over Brom zelf is elders in de bundel een mooi biografisch artikel opgenomen van de hand van Paul Luykx. De voortgaande professionalise-

ring leidde niet tot een eenduidige opvatting óver het onderzoeksterrein van de kerkgeschiedenis. R. R. Post verengde het begrip tot de institutionele ontwikkelingen van de kerk, terwijl L. J. Rogier een bredere opvatting voorstond door verbanden te leggen tussen kerkelijke processen en economisch-maatschappelijke factoren. Inmiddels heeft het begrip mede tengevolge van de ontzuiling, deconfessionalisering en de opkomst van de mentaliteitsgeschiedenis meer connotaties gekregen en is de aandacht verlegd van 'histoire d'église' naar 'histoire religieuse'. Zo is thans de geloofsbeleving van de gewone gelovigen object van onderzoek geworden en wordt ook het belang van sekseverhoudingen en *gender* onderkend. Door tevens gebruik te maken van nieuwe methoden en bronnen zijn voorheen onbekende onderzoeksterreinen aangeboord.

De samenstellers van de bundel hebben deze verschuiving treffend gekarakteriseerd door het beeld van het 'tochtportaal' in de plaats te stellen van het 'hoogaltaar'. 'Tochtportaal' staat hier voor 'het overgangsbied tussen sacraal en profaan, kerk en wereld, clerus en leek'. In deze optiek zijn religie en cultuur niet los te zien van elkaar. Door tevens een antropologisch perspectief te hanteren kunnen verschillende betekenissen van één religieuze cultuurvorm worden blootgelegd. Wat dit kan opleveren, laat Gerard Rooi jakkers zien in zijn bijdrage over de 'dynamiek van devotionalia'. Hij blaast deze religieuze voorwerpen als het ware nieuw leven in door de betekenisdimensies voor hun bezitters te onderzoeken aan de hand van boedelbeschrijvingen en de gebruikscontext van de voorwerpen.

Diverse bijdragen maken duidelijk dat nieuwe vraagstellingen en invalshoeken tot een bijstelling van de bestaande beeldvorming dwingen. Zo tornt Willem Frijhoff in zijn bijdrage over de Noordnederlandse oratorianen aan het mede door Rogier en Polman opgeworpen beeld van de reformatie als het breukpunt in het katholieke religieuze leven. Dat er toch ook continuïteit heerste, maakt hij op uit de belangstelling van Noordnederlandse priesters en priesterkandidaten voor het in 1611 opgerichte seculiere instituut van het Oratoire. Joost Rosendaal plaatst kanttekeningen bij het vanuit het emancipatieperspectief opgeworpen beeld van de katholieken die zich louter en alleen met het oog op de verwerving van rechtsgelijkheid aan de zijde van de patriotten geschaard zouden hebben en aan de Bataafse Revolutie deelnamen. De katholieken participeerden volgens Rosendaal in de eerste plaats als burgers; ook hun religieus besef was gekleurd door het 'oecumenisch christen-radicalisme'. Het artikel van Marjet Derks over het ontstaan van de katholieke vrouwenbeweging is een fraai voorbeeld van herschrijving van de geschiedenis. Zij verlegt, evenals Marit Monteiro en José Eijt in hun bijdragen, de aandacht naar het handelen van katholieke vrouwen en de wijze waarop zij zelf initiatieven namen. Anders dan het in de historiografie gevormde beeld, waarvoor Brom de grondslag legde, was niet de priester Alfons Ariëns de initiator tot de oprichting van de katholieke vrouwenbeweging. Die eer komt veeleer een drietal katholieke vrouwen toe, wier opvattingen over de vrouwenkwestie op verschillende punten uiteenliepen.

Dat de geschiedenis en de geschiedbeoefening van het Nederlandse catholicisme zich ook over de huidige territoriale grenzen bewegen, illustreren de artikelen over de achttiende-eeuwse Mariale bedevaarten naar Kevelaer, over de processie-exercities in Nederland en België en de bijdragen van een Engelse en twee Belgische kerkhistorici. Daarmee is het geheel een bundel geworden die recht doet aan het brede terrein waarop de scheidende hoogleraar zelf actief is (gewest).

B. Augustyn, *Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed in maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw. Een landschappelijke, ecologische en klimatologische studie in historisch perspectief* (Dissertatie Gent 1991 (herziene versie); Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1992, 731 blz.).

In aansluiting op het Gentse colloquium uit 1978 'Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België' heeft Augustyn een bijzonder interessante *casestudy* geschreven over de Vlaamse kustvlakte. Hierin wordt aan de hand van gedetailleerd onderzoek van administratieve bronnen en kaartmateriaal de relatie mens-zee-land onderzocht, waarbij vooral de aandacht uitgaat naar de verklarende waarde van antropogene factoren. Daarmee wordt een historisch-ecologische bijdrage geleverd aan het debat over zeespiegelrijzing, transgressiefasen en de rol van stormvloed, een debat dat tot nog toe voornamelijk gevoerd werd door historisch-geografen, bodemkundigen en klimatologen. De zeespiegelrijzing is in dit debat de lange termijnbeweging. De half lange termijnbeweging wordt gevormd door de transgressie- en regressiefasen van de zee, cyclische perioden van verhoogde, respectievelijk verminderde invloed van de zee op het land. De stormvloed tenslotte vormen een korte termijnbeweging.

Augustyns argumentatie verloopt langs vier lijnen. Op basis van literatuuronderzoek toont zij aan dat modern inductief, vooral Nederlands, geologisch onderzoek een noemenswaardige stijging van het zeepeil sinds het begin van onze jaartelling uitsluit. Tevens wordt duidelijk dat het model van transgressiefasen (met onder andere de bekende drie Duinkerketransgressiefasen en de *little ice age* aan het eind van de middeleeuwen) sterk deductief is en nauwelijks ondersteund wordt door feitelijk onderzoek. Wat betreft de transgressies volgt zij Gottschalk die in haar standaardwerk over stormvloed van 500 tot 1600 concludeerde geen transgressies te ontwaren. Integendeel, de betekenis van stormvloed was zeer regionaal gebonden, een mening die sindsdien een belangrijk uitgangspunt vormde voor het werk van Borger en andere Nederlandse historisch-geografen in hun onderzoek naar de maaiveld daling in de veengebieden, Augustyn volgt Gottschalk niet in de constatering dat er een toename van de stormvloed-frequentie in de late middeleeuwen optrad. Belangrijk argument hierbij is dat Gottschalk geen overtuigend criterium definieert om grote van kleine stormvloed te onderscheiden.

Het empirisch onderzoek heeft vervolgens betrekking op dijkhoogten, duinafbraak en de gevolgen van de exploitatie van het hoogveen in de Vlaamse kustvlakte. Bepaald spectaculair, maar het bewijs is wat dun, is de bevinding dat vele dijken langs de Westerschelde al in de vroege dertiende eeuw even hoog waren als aan de vooravond van de stormvloedramp van 1953. Dit sluit zeespiegelrijzing sinds de twaalfde eeuw dus uit. Een potentieel bewijs van het tegendeel, de door de graaf georganiseerde dijkverhoging na grote overstromingen aan het begin van de vijftiende eeuw, weerlegt Augustyn met een minutieuze analyse van de getuigenverslagen in de zogenaamde 'Schelde-dossiers', aangevuld met een verslag van dieptepeilingen. De Schelde-dossiers zijn de neerslag van processen gevoerd voor de Grote Raad van Mechelen over een tolkwestie. Augustyn concludeert dat de stormen de stroomgeul hadden verlegd zodat de golfloop toe nam en een eenmalige dijkverhoging noodzakelijk werd.

De ontwikkeling van de Westerscheldekust wordt vervolgens in het ruimere kader geplaatst van de duinafbraak en de achteruittrekking van heel de Vlaamse kust. Augustyn verzet zich tegen de traditionele opvatting dat de Vlaamse kust sinds het begin van de jaartelling er als een waddenvlakte uitzag waarop de oude duinen door transgressiefasen met telkens terugkerende stormen afgebroken werden. Het wordt aannemelijk dat de oude duinen aan het begin van de grote ontginningen in de elfde eeuw nog geheel intact waren. Afbraak vond plaats door